

الفائز على النوف الخبير

کاریگری ارسطو

له سه رعه قیده ی نه شاعیره

د. اَحْسَنان بَرِهَان الدّین

اَرسطو

الدّسّ قَاطَمٌ يَغْتَفَنُونِ .

کاریگه‌ری ارسطو له‌سه‌ر:

عه‌قیده‌ی ئه‌شاعیره

ئاماده‌کردنی

د. إحسان برهان الدین

به وردبوونه وه له بواره کانی کاریگهري فه لسه فه ی یۆنانی به گشتی و فه لسه فه وهزری أرسطو به تایبه تی له سه ر فیکری زانایانی ئه هلی که لام، ده بینین زۆرتین کاریگهري ئه وان له بواری ئیلاهیادا بووه، واته ئه و بواره ی په یوه ندیداره به بوون و زاتی الله تعالی و ناو سیفه ته کانی و کرداره کانی و ههروه ها ئه وه ی په یوه سته به پیغه مبه رایه تی و به رزه خ و پۆژی دواپی و بابه ته غه یبیه کانی تر.

به لام کاریگهري فه لسه فه ی یۆنانی به سه ر زانایانی ئه هلی که لامدا، ته نها له بواری (الإلیات) دا قه تیس نه بووه، به لکو له بواری (منطق) و شیوازه کانی (استدلال) و به لکه وه رگرتن و بواری تریشدا کاریگهري زۆریان به سه ریانه وه بووه، زیده ره وی تیدا نییه ئه گه ر بلین زانایانی کلام تا راده یه کی زۆر له فه لسه فه و مه نتیقی یۆنانیدا توانه وه.

له م کورته و تاره دا هه وڵ ده ده یین ئه و لایه نانه ی (أهل الکلام) مه به ستیشمان پێیان لێره دا به دیاریکراوی زانایانی ئه شاعیره یه که به شیکی گرنگن له ئه هلی که لام و عه قیده شیان له سه ر بنه ماکانی ئه وان دامه زراوه، که مێک به وردی دیاری بکه یین

وده پرسین: ئایا زانایانی ئه هلی کهلام به تایبهتی زانایانی کۆمهلی ئه شاعیره له باسکردنی بابته کانی اُسما و صفات و پرسه کانی تر که به ئیلاهیات ناوی ده بن، تا چه ند که وتوونه ته ژیر کاریگهري ئه و فه لسه فانه ی ئاماژه مان پیکرد؟ سه باره ت به کاریگهري فه لسه فه ی ئەرستۆ و ویۆنانیه کان له بواری ئیلاهیاتدا له چه ند ته وه ریکدا خۆی ده بینیتته وه، له وانه:

1- له بابته کانی ئیماندا زانایانی (أهل الکلام) پشتیان به پیوه ره کانی ئەرستۆ به ستووه له و بواره دا، زۆر به کورتی: ئەرستۆ شیوازیکی بو وه رگرتنی به لگه ی عه قلی هه یه پشت به دوو پیشه کی و ده ره نجامیک ده به ستیت، به م شیوه ی خواره وه: پیشه کی یه که م: حوکمیک گشتی له سهر مه سه له که ده دات. نموونه که شی: (هه موو مروقیك ده مریت).

پیشه کی دووه م: داخل کردنی حاله تیکی تایبه ت له ژیر حوکمه گشتیه که دا. بو نموونه: (ئەرستۆ مروقه).

ده ره نجام: بریتییه له وه ی له و دوو پیشه کییه وه به ره ه م دیت. نموونه که شی: (که واته ئەرستۆ ده مریت).

ئهمه ی باسکرا نموونه یه کی مه شه وری فه لسه فه و قیاسی ئەرستویه، ئهمه شیوازه ساده و ئاسانه که یه تی، به لام زۆر جار له کاتی جیبه جیکردنی ئهم دوو پیشه کی و ده ره نجامه به شه رح و میکانیزمیک چر دایبه زیننه سهر پرسه که.

زانایانی أهل الکلام له سهر وجودی الله و درووستبوونی گهردوون و ناووسیغه ته کانی الله تعالی وه کو خۆی یان به هه ندی ده ستکارییه وه کاریان به م یاسا و پیوه ره ی

أرسطو کرد.

لێ‌ده‌دا پرسیارێکی گرنگ دێته‌ پێش: ئه‌م بنه‌ما فه‌لسه‌فیه‌ی ئه‌رستۆ که‌ پێوه‌ریکی مه‌نتیقییه‌، چۆن له‌لایه‌ن زانایانی کلام وه‌کو غه‌زالی و جوه‌ینی و رازی و فه‌یله‌سوف و زانایانی تر چۆن به‌کارهێنرا؟

وه‌لامه‌ که‌ش ئه‌وه‌یه‌: ئه‌وان له‌ جیاتی ئه‌وه‌ی بچن وه‌کو هاوه‌لان و تابیعین و سه‌له‌فی چاکی ئه‌م ئوممه‌ته‌ خۆیان ته‌سلیمی ده‌قه‌کانی قورئان و سوننه‌ت بکه‌ن و بڵێن (آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا) ، هه‌لسان به‌بیانووی گرتنه‌به‌ری رێگای زانستی بۆ ئیمان هێنان، خۆیان خسته‌ناو گۆماوی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و منطق و پێوه‌ر و رێگاکانی ئه‌وانیان بۆ سه‌لماندنی بابته‌کانی قورئان له‌ عه‌قیده‌دا گرته‌به‌ر! ئه‌و پێوه‌ره‌ی ئه‌رستۆیان بۆ زۆرێک له‌ بابته‌کانی عه‌قیده‌ به‌کاربرد و به‌تایبه‌تیش له‌ هه‌ستیارترین بواره‌کاندا که‌ په‌یوه‌ندیدار بوو به‌ الله‌ تعالی و ناوو سیفه‌ته‌کانی و وتیان:

-هه‌موو داهێنراویک پێویستی به‌ داهێنه‌ریک هه‌یه‌.
-جیهانیش له‌ عه‌ده‌مه‌وه‌ درووست بووه‌ و پروویداوه‌.
-که‌واته‌ جیهان داهێنراوه‌.
ئینجا زیده‌روییان کرد و ئه‌م پێوه‌ره‌یان له‌سه‌ر خودی الله‌ تعالی جیه‌جی کرد و وتیان:

-هه‌موو ته‌ن و جسمیک ده‌بێت له‌ جیه‌یه‌ کدا بێت و پێویستی به‌ جیه‌یه‌.
-هه‌موو مرۆفیک ته‌نه‌، بریتییه‌ له‌ لاشه‌و جسم.

- که واته هه موو مروؤفیک ده بیئت له جینگه یه کدا بیئت.

به کارهینانی ئه م پێوه ره به چری له کتیبه کانی فخرالدین الرازی والآمدی وأبو حامد الغزالی وه دی ده کریت.

به لام ئه م پێوه ره ی ئه رستۆ یان چۆن له سهر الله تعالی جیبه جی کرد؟ وه لامه کهش ئه وه یه وتیان:

* پێشه کییه گه وه که ئه وه یه هه موو رووداو و داهینراویک ده بیئت داهینه ریکی هه بیئت.

* پێشه کییه بچوو که کهش له بهر ئه وه ی جیهان دوای نه بوون ها تو وه ته بوون و روویداوه، که واته جیهان داهینراوه.

* ده ره نجامه کهش ئه وه یه الله تعالی داهینه ره که یه تی، به مه ئه لێن (دلیل الحدوث).

2- به کارهینانی فه لسه فه و پێوه ری ئه رستۆ له مه سه له ی ته وحیددا: کاریگه ربوونی ئه هلی که لام و ئه شاعیره کان به بنه ماکانی ئه رستۆ جاریکی تر له ته وحید و یه ک په ردگاریدا به کارهینرا و وتیان:

پێشه کی گه وه: ئه گه ر جیهان دوو په ره وردگار و خالیق ی بوایه تیکده چوو.

پێشه کی بچووک: جیهان تیکنه چوو و به ریکوپیک کاروباره کانی رێده کات.

ده ره نجام: که واته الله یه ک زاته ... ئا لیره شه وه سیفاته کانیا ن ئینکار کرد چونکه سیفه ت زیاده یه له سهر ذات.

3- سه لماندن ی ئه وه ی الله ته ن نییه:

ئینجا له بهر ئه وه ی به زاهیری ئایهت و فه رموده کان رازی نه بوون وه کو به لگه ی یه کلا که ره وه خۆ به سته وه دانی سه بارهت به ناسینی الله عزوجل، هاتنه سهر ئه وه ی بیسه لمینن که الله عزوجل جسم نییه و دیسان پۆهره که ی ئه رستۆیان به کار هیئاو وتیان:

پیشه کی گه وره: هه موو ته نیک، (جسم) ێک، (مركب) بیت، واته له چه ند به شیک پیکدیت به سهر یه که وه.

پیشه کی بچووک: هه موو جسمیک له چه ند به شیک پیکه اتبیت پۆیستی به به شه کانی تری خۆی هه یه، بۆ نموونه مروّف پۆیستی به ئەندامه کانی خۆی هه یه وه کو ده ست و چاو.

ده رهنجام: که واته هه موو ته نیک بۆ نیاز و پۆیستی نییه. له مه شه وه به کۆمه له ده رهنجامیک دژوار و ناکۆک ده رچوون له گه ل بیروباوه ری کیتاب و سوننهت و سه له فی چاکي ئەم ئوممه ته که بریتی بوو له به رجه سته کردنی پۆهره که ی ئه رستۆ له سهر زاتی الله عزوجل به م شیوه ی خواره وه:

-هه موو خاوه ن پۆیستی و نیازیک که پۆیستی به غه یری خۆی بیت، ئه وه په روه ردگار نییه. الله تعالی په روه ردگارو خالیقه، که واته الله عزوجل جسم نییه. وه کو دیاره پۆره کانیا ن هه مووی مه نتیقییه وله سهر پۆهره کانی زانستی منطق دامه زراوه، ئا لیره شه وه هیچ رێگه یه کیان له به رده مدا نه ما بۆ جیبه جیکردنی ئه و پیه وانه جگه له وه ی نکۆلی له وه بکه ن الله له سهر عه رشی خۆیه تی، چونکه به یی ئه و پۆهره مه نتیقیانه ی ئه رستۆ، ئه گه ر استواء وه کو خۆی جیبه جی بکریت، واتای ئه وه ده گه یه نیت الله پۆیستی به غه یری خۆی هه یه، عه رش وه لگرانی

عه رش وه كو نموونه يهك.

3- هۆكاری ئینکار کردنی ئه شاعیره بۆ (جهة) دانان بۆ الله عزوجل:

له م به شهی عه قیده شدا ئه شاعیره هه مان پێوه ره کانی ئه رستۆیان به رپا کرد به م
شیوهی خواره وه:

پیشه کی گه وه: هه رچی شتێک له جیههت و لایه کدا بێت که واتا (جسم) ته نه.
پیشه کی بچووک: الله ته ن (جسم) نییه.

ده ره نجام: که واته الله تعالی نابیت جیههت و شوینی دیاری کراوی هه بێت.
ئه مه ش یه کێکه له و پێوه رانهی الآمدي وفخرالدين الرازي سه بارهت به نه فی کردنی
جیههت بۆ الله عزوجل به کاری ده هینن، بۆ نموونه غه زالی له کتییی الاقتصا د فی
الاعتقا د ده لیت: جیهه ته کان شه شن سه روژێر وراست وچه پ و پیش وپاش الله
تعالی نابیت به هیچ له و جیهه تانه وه سف بکریت وهه روه ها نه له ناو جیهه اندایه و
له ده ره وه یه تی.

4- هۆكاری نكۆلی کردنی ئه شاعیره له جو له و دابه زین و ئه و سیفات ه خه به رپا نهی
له ئایهت و فه رمووده کاند هاتوو ه بۆ نموونه دابه زینی الله تعالی بۆ ئاسما نی یه که م:
ئه مه ش به هه مان شیوه هۆكاری به رجه سه ته کردنی ئه وان بوو بۆ پێوه رکانی ئه رستۆ،
پێوه ره که له م به شه به م شیوه به کاریان هی نا:

پیشه کی گه وه: هه رچی بچو لیت ته وه دا هی ترا وه و دوای نه بوون هاتوو ته بوون
و(حاد ث)ه.

پیشه کی بچووک: الله تعاله (قدیم)ه.

ده‌ره‌نجام: كه‌واته‌ الله عزوجل ناجولیت، كه نه‌شجولیت ئیتر استواء و هاتن و دایبه‌زین و هه‌موو ئه‌و سیفه‌تانه‌یان نه‌فی و تعطیل کرد.

بۆیه هه‌موو ئه‌و ئایه‌ت و فه‌رموودانه‌ی باسی هاتنی الله تعالی ده‌کات: (وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا) الفجر: 22. یان (استواء) ی الله تعالی له‌سه‌ر عه‌رشى خوى: (لَرَحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) طه: 5. یان ئایه‌تی: ﴿وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ (الرحمن: 27). یان ئه‌و ئایه‌تانه‌ی باسی ده‌ست ده‌کات وه‌کو: ﴿بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ﴾ (المائدة: 64). یان ئه‌وه‌ی باسی چاو ده‌کات: ﴿وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا﴾ (الطور: 48). هه‌روه‌ها هه‌موو ئه‌و ئایه‌ت و فه‌رموودانه‌ی باسی توره‌بوون و رازیبوون و پیکه‌نین و زۆر سیفه‌تی تری الله عزوجل ده‌کات، نکۆلییان له‌ واتای هه‌موو ئه‌و ئایه‌ت و فه‌رموودانه‌ی کرد و تاویل یان کرد و واتای تریان بۆی دیاری کرد.. به‌و شیوه‌یه‌ش پێوه‌ره مه‌نتیقییه‌کانی ئه‌رستۆیان جیبه‌جی کرده‌ سه‌ر هه‌موو ئایه‌ت و فه‌رمووده‌کانی سیفاتدا وتیگه‌یشتنیکى نامۆ و جیاوازیان له‌ تیگه‌یشتنی سه‌له‌ف بۆ خۆیان دیاری کرد وزانایانی سه‌له‌فیان به‌ مجسمه‌ وه‌سف کرد وه‌یرشی زۆر توندیان له‌دزیان کرد .

5-چونیتی جیبه‌جیکردنی ئه‌شاعیره بۆ پێوه‌ره فه‌لسه‌فیه‌کان سه‌باره‌ت به‌ که‌لامی الله عزوجل:

ئه‌شاعیره له‌م به‌شه‌ی عه‌قیده‌که‌یاندا دوو کیشه‌ی گه‌وره‌یان له‌به‌رده‌مدا بوو: له‌لایه‌که‌وه‌ چۆن نه‌چنه‌ سه‌ر بۆچوونی موخته‌زیله‌ که‌ ئه‌وان ده‌لێن قورئان مه‌خلوقه‌ وه‌کو هه‌ر مه‌خلوقاتیکى تر و قسه‌کردنی الله نییه‌، له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ چۆن خۆیان له‌ موافه‌قه‌کردنی هه‌نابیه‌ و أه‌ل الحدیث بپاریزن له‌و مه‌سه‌یه‌، بۆیه

هاتن ئه‌م بنه‌مایه‌یان له‌ فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانیه‌وه داتاشی و وتیان: "امتناع قیام الحوادث بذات الله" واته: ناکریت سیفه‌تیک وه‌کو سیفه‌تی که‌لام بۆ الله زیاد ببیت له‌دوای نه‌بوونی یان هیچ گۆرانکارییه‌کی تیدا درووست ببیت، دیسان هاتن وئه‌و دوو پێشه‌کی و ده‌ره‌نجامه‌ی ارطوطالیس یان له‌سه‌ر ئه‌و مه‌سه‌له‌ مه‌زنه جێبه‌جێ کرد و وتیان:

پێشه‌کی گه‌وره: هه‌موو شتیک یه‌ک به‌دوای یه‌کدا بێت و سه‌ره‌تا و کۆتایی هه‌بیت وله‌چه‌ند به‌شیک پیکهاتبیت ئه‌وه مه‌حاله (مخلوق) و درووستکراو نه‌بیت، چونکه گۆران و شتی یه‌ک دوای یه‌ک ئه‌وه سیفه‌ته‌شته مه‌خلوق و درووستکراوه‌کانه. پێشه‌کی بچووک: که‌لامی له‌فزی ئه‌وه‌یه که ده‌یبیسین، له‌ پیت و ده‌نگ پیکهاتووه، پیت به‌دوای پیتدا و ده‌نگ به‌دوای ده‌نگدا، سه‌ره‌تا و کۆتایی و بێ ده‌نگبوونی شی تیده‌که‌ویت.

ده‌ره‌نجام: که‌واته: ئه‌و قسه‌کردنه‌ی که له‌ پیت وله‌ ده‌نگ پیکهاتووه، ئه‌وه قسه‌کردنیک داهینراو و درووست کراوه، ناکریت سیفه‌تی ئه‌زه‌لییه‌تی پێ بدريت، چونکه ئه‌وه به‌واتای ئه‌وه دیت که الله شتی نوێ و داهینراوی به‌سه‌ردا بێت وئه‌وه‌ش مه‌حاله.

بۆیه له‌م مه‌سه‌له‌دا ته‌واو له‌ موخته‌زیله‌کان نزیک بوونه‌وه به‌لکو هه‌مان بۆچوونیان هه‌بوو، به‌لام وه‌کو وتم بۆ ئه‌وه‌ی له‌ ئیحراجی یه‌کگرتنه‌وه‌ی بیروبۆچوون له‌ گه‌ڵ دوژمنه‌ ته‌قلیدییه‌که‌ی خۆیان ده‌ربازیان ببیت، زاراوه‌ی (الكلام النفسي) یان داهینا و دیسان سێ بنه‌ماکه‌ی ئه‌رستۆیان به‌شیوه‌یه‌کی تر

له‌سه‌ر ئه‌و مه‌سه‌له جیبه‌جی کرد و به‌م شیوه دایان‌پشته‌وه:

پیشه‌کی گه‌وره: هه‌موو سیفه‌تیک بۆ ئه‌وه‌ی بو‌تریت سیفه‌تی الله یه، ده‌بیت
سیفه‌تیک ئه‌زه‌لی بیت (عرض) بیت، دوور بیت له‌ گۆرانکاری.

پیشه‌کی بچووک: الله تعالی سیفه‌تی که‌لامی هه‌یه له‌ ئه‌وپه‌ری که‌مالدا، به‌لام
مه‌حاله قسه‌یه‌ک بکات پیت و ده‌نگی تیدا هه‌بیت.

ده‌ره‌نجام: که‌واته که‌لامی الله مه‌عنایه‌کی ئه‌زه‌لییه له‌ زاتی خۆیدا له‌ ئه‌زه‌له‌وه بوونی
هه‌یه، قابیلی به‌ش به‌شبوون نییه و ئه‌مه‌یان ناونا (الكلام النفسي). به‌مه‌ش
قه‌ناعه‌تیا به‌خۆیان کرد که‌ ره‌ددی موخته‌زیله و سه‌له‌فیان پیکه‌وه دایه‌وه.

ئه‌مانه‌ی باسما کرد سه‌باره‌ت به‌ جیبه‌جیکردنی پێوه‌ره مه‌نته‌قییه‌کان له‌سه‌ر الله
تعالی و سیفه‌ته‌کانی، ئه‌شاعیره به‌زۆری به‌کاری ده‌هێنن، له‌ ده‌یان سه‌رچاوه
سه‌ره‌کییه‌کانیادا به‌تایبه‌تی له‌لای (متأخرین) ه‌کانیا باسیان کردووه، بۆ نموونه
له‌ کتێبه‌کانی:

1. الإرشاد إلى قواطع الأدلة في أصول الاعتقاد. إمام الحرمين عبد الملك بن عبد
الله الجويني .

2. الاقتصاد في الاعتقاد.. أبو حامد محمد بن محمد الغزالي.

3. أساس التقديس.. فخر الدين محمد بن عمر الرازي

4. الأربعين في أصول الدين.. فخر الدين محمد بن عمر الرازي

6. أبكار الأفكار في أصول الدين.. سيف الدين علي بن محمد الآمدي

7. غاية المرام في علم الكلام... سيف الدين علي بن محمد الآمدي

8.المواقف في علم الكلام..عضد الدين عبد الرحمن بن أحمد الإيجي

9.شرح المواقف..علي بن محمد الجرجاني

10.شرح المقاصد...سعد الدين مسعود بن عمر التفتازاني

لەم کتێبانەدا هەندى جار هەر پێک وەکو پێوەرەکانى ئەرستۆ ناوى
پێشەکییەکانیش دەبات و دەئێت: "المقدمة الأولى..." "المقدمة الثانية"...
"فینتج..." "یان" "فثبت..." "یان" "فثبت المطلوب." ئەمە بە زۆرى لە کتێبەکانى
فەخرى رازى بۆ نموونە دەبێت.
هەندى جاریش پێوەرە فەلسەفییەکە جێبەجێ دەکەن بەبێ ئەوەى بێن ئەوە
پێشەکی گەورە و ئەوە پێشەکی بچووک و ئەوە دەرەنجام.

یەکیک لەو زانا گەورانەى نەیهیشت ئەشاعیرە لە گەیانندى عەقیدەکەیان و
تێپەراندنى فەلسەفەى یونانى بەسەر موسوڵماناندا هەست بە ئاسوودەبى بکەن،
پێشەوا ابن تیمیة بوو بەرەحمەت بێت، کەوکۆژ بۆ هەموو لادانەکانیان (بالمصدا)
دانیشت و لەبەر تیشکى قورئان و سوننەت و عەقیدەى سەلەفدا، هەروەها بە پێى
فەلسەفە و منطق و پێوەرەکانى خۆیشیان، بێرۆکەکانى ئەوانى هەلته کاند و لە
بنچینەو بەیانى هەلۆه شاندەو، لە کتێبەکانیدا هەنگاو بە هەنگاو دیتە سەر
پێشەکی گەور و بچووک و دەرەنجامیان و بەرپەچیان دەداتەو و پوچەلیان
دەکاتەو.

پوچەلکردنە و بەرپەچدانەو ی ابن تیمیة بۆ عەقیدەى ئەشاعیرە و دەرخیستنى

پشت به‌ستیان به‌ فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌رستۆ له‌بابه‌ته‌کانی عه‌قیده‌دا، وای کرد بیه‌ته
نه‌یاری یه‌که‌می ئه‌وان و تاكو ئیستاش ئاستی رق و دوژمنایه‌تی ئه‌وان بو‌ ابن تیمیه و
کتیبه‌کانی، بو‌ قوتابی و لایه‌نگران و شوینکه‌وتووایی، به‌به‌رده‌وامی رووی له‌به‌رزی
بی‌ت و بی‌ ئۆقره‌یی و بی‌زارییه‌کی زۆر به‌وه‌ نیشان ده‌ده‌ن، چونکه‌ ابن تیمیه
له‌سه‌رده‌کی خۆیدا ئالای عه‌قیده‌ی ئه‌هلی سوننه‌ت و پیشینانی چاکی ئه‌م
ئوممه‌ته‌ی به‌رز کرده‌وه و پریشه‌که‌یانی سه‌باره‌ت به‌ خۆل له‌چاوکردنی موسو‌لمانان
و تیپه‌راندنی فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌رستۆ و یۆنانیه‌کان به‌سه‌ر موسو‌لماناندا کرد به‌خۆری
و سیحه‌که‌یانی به‌تال کرده‌وه.

هه‌وله‌کانی ابن تیمیه بو‌ ده‌رخستنی حه‌قیقه‌تی عه‌قیده‌ی ئه‌شاعیره و ئه‌وه‌ی
به‌سه‌ریدا هات له‌و پیناوه‌دا، إن شاء الله له‌م زنجیره‌ باسه‌دا ده‌بیته‌ باسیکی
سه‌ربه‌خۆی ترمان بو‌ ئیوه‌ی به‌رێز.